

Ik was tien jaar en deed mijn jas niet meer uit. Die ochtend smeerde moeder ons een voor een in met uierzalf tegen de vrieskou, die kwam uit een geel blik van Bogen en werd normaal gesproken alleen gebruikt tegen kloven, eeltringen en bloemkoolachtige knobbeltjes op de spenen van de melkoeien. De deksel van het blik was zo vetzig dat je hem er alleen met een theedoek af kon draaien; het rook naar gaargestoofd uierboord, dat in dikke sneden besprenkeld met zout en peper weleens in een pan met bouillon op het fornuis stond en waar ik van gruwelde, net als van de stinkende zalf op mijn huid. Toch zette moeder haar dikke vingers in ons gezicht als in een kaas waar ze aan voelde en op klopte om te kijken of de korst aan het rijpen was. Onze bleke wangen glommen in het licht van het keukenpeertje, dat onder de vliegenkak zat. Er moest al jaren een lampenkap komen, een mooie met bloemen, maar als we er in het dorp een zagen, wilde moeder nog wat verder kijken. Dat deed ze nu al drie jaar. Die morgen, twee dagen voor kerst, bleef ik haar vettige duimen in mijn oogkassen voelen en even was ik bang geweest dat ze te hard zou duwen, dat mijn oogballen als knikkers naar binnen zouden rollen. Dat ze zou zeggen: 'Dat komt er nou van als je altijd zo afdwaalt en nooit eens je blik op stil houdt, zoals een goede gelovige doet die opkijkt naar God alsof de hemel ieder moment kan openbreken.'

Maar de hemel brak hier alleen open door een sneeuwbus, niets om dommig naar te blijven staren.

In het midden van de ontbijttafel stond een van riet gevlochten broodmandje met een servet met kerstengeltjes. Ze hielden een trompet of een maretak beschermend voor hun plassertje; zelfs als ik het servet tegen het licht van het peertje hield, kon ik niet zien hoe het eruitzag, ik gokte op een opgerold plakje boterhamworst. Op de papieren servetten had moeder het brood keurig uitgestald: wit, volkoren met maanzaad en krentenstol. Over de krokante rug van de stol strooide ze met precisie poedersuiker door een zeefje, als de eerste lichte sneeuw die vanochtend over de ruggen van de blaarkoppen in het weiland viel voordat we ze naar binnen joegen. Het clipje van de broodzak lag steevast op de beschuittrommel, die raakten we anders kwijt, en moeder vond een knoop in de zak een treurig gezicht.

‘Eerst hartig en dan pas zoet,’ zei ze zoals gewoonlijk. Dat was de regel, dan werden we groot en sterk, zo groot als de reus Goliath en zo sterk als Simson uit de Bijbel. Daarnaast moesten we steevast een groot glas verse melk opdrinken die meestal al een paar uur uit de tank was en lauw, en waar soms nog een geelachtig roomlaagje op lag dat bleef plakken aan je gehemelte als je te traag dronk. Het beste was om het glas melk met je ogen dicht naar binnen te kloppen, iets wat moeder oneerbiedig noemde terwijl er in de Bijbel niets stond over snel of traag melk drinken, over wel of niet het lichaam van een koe proeven. Ik pakte een witte boterham uit het broodmandje en legde die op mijn bord, ondersteboven zodat het net twee bleke kleuterbiljetjes leken, helemaal als je ze voor de helft besmeerde met chocopasta, wat mijn broers en ik maar grappig bleven vinden, en ze zeiden telkens: ‘Ben je weer lekker aan het kont- en strontlikken.’ Alleen moest ik eerst nog hartig voordat ik aan de chocopasta mocht.

‘Als je goudvissen te lang in een donkere kamer zet, worden ze wit,’ fluisterde ik tegen Matthies, en ik belegde mijn brood met zes plakjes kookworst zodat ze precies binnen de randen van de boterham pasten. *Je hebt zes koeien en twee daarvan worden opgegeten. Hoeveel blijven er over?* Ik hoorde de stem van de meester in mijn hoofd bij alles wat ik at. Waarom die stomme rekensommen gecombineerd werden met eten – appels, taarten, pizzapunten en koekjes – wist ik niet, maar in ieder geval had hij de hoop opgegeven dat ik ooit zou kunnen rekenen, dat ooit mijn schrift sneeuwwit zou zijn, zonder één rode streep. Zo had ik er een jaar over gedaan om te leren klokkijken – vader zat uren met me aan de keukentafel met de oefenklok van school, die hij soms uit wanhoop op de grond smiet waardoor het uurwerk eruit sprong en het rotding maar bleef rinkelen – en nog steeds veranderden de wijzers af en toe in de regenwormen die we met een riek uit de grond achter de koeienstal haalden om mee te gaan vissen. Die kronkelden ook alle kanten uit als je ze beethad tussen duim en wijsvinger en pas als je er een paar tikken op gaf, waren ze voor even rustig, lagen ze in je hand en waren het net van die zoete, rode aardbeisnoepveters uit het snoepwinkeltje bij Van Luik.

‘Je mag niet fluisteren in gezelschap,’ zei mijn zusje Hanna, die naast Obbe tegenover mij aan de eettafel zat. Als ze iets niet leuk vond, bewoog ze haar lippen van links naar rechts.

‘Sommige woorden zijn nog te groot voor jouw kleine oortjes, die passen er nog niet door,’ zei ik met volle mond.

Obbe roerde verveeld met zijn vinger in zijn glas melk, hield een vel in de lucht en smeerde het gauw aan het tafelkleed. Het bleef plakken als een witachtig stuk snot. Het was een smerig gezicht, en ik wist dat de kans bestond dat morgen het tafelkleed met de andere kant, met het ingedroogde

melkvel, bij mij kwam te liggen. Ik zou het dan vertikken om mijn bord op tafel te zetten. We wisten allemaal dat de servetten er voor de sier lagen en dat moeder ze na het ontbijt weer gladgestreken terug zou leggen in de keukenlade, dat ze niet bestemd waren voor vieze vingers en monden. Ergens vond ik het ook zielig voor de engeltjes om ze zo in mijn vuist als een mug samen te knijpen waardoor de vleugeltjes braken, of hun witte engelenhaar te besmeuren met aardbeienjam.

‘Omdat ik zo bleek zie, moet ik juist naar buiten,’ fluisterde Matthies. Hij lachte en stak zijn mes uiterst geconcentreerd in het witte chocoladegedeelte van de pot Duo Penotti om geen bruin mee te krijgen. Alleen in vakanties hadden we Duo Penotti. We hadden er al dagen naar uitgekeken en nu de kerstvakantie aangebroken was, was het eindelijk zo ver – het mooiste moment was als moeder dan het papieren bescherm laagje ervan aftrok, de lijmresten van de randen verwijderde en even aan ons de bruine en witte vlekken liet zien, als een uniek patroon van een pasgeboren kalf. Wie die week de beste cijfers had gehaald, mocht als eerste uit de pot, ik kwam altijd als laatste aan de beurt.

Ik schoof heen en weer op mijn stoel, mijn tenen konden nog net niet bij de grond. Het liefst wilde ik iedereen binnenhouden, ze als plakjes kookworst over de ruimte in de boerderij verdelen. De meester van groep 7 had niet voor niets gisteren in de weekafsluiting over de Zuidpool gezegd dat sommige pinguïns gaan vissen en nooit meer terugkeren. En al woonden we niet op de Zuidpool, koud was het hier wel. Zo koud dat het meer dicht lag en de drinkbakken bij de koeien vol zaten met ijs.

Naast onze ontbijtborden lagen voor ieder twee lichtblauwe diepvrieszakjes. Ik hield er een omhoog en keek vragend naar moeder.

‘Voor over je sokken,’ zei ze met een glimlach die juskuiltjes in haar wangen maakte, ‘dan blijft de warmte erin zitten en krijg je ook geen natte voeten.’ Ondertussen maakte ze ontbijt klaar voor vader, die een koe hielp afkalven; na elke snede liet ze het mes tussen haar duim en wijsvinger door glijden tot de boter op de uiteinden van haar vingers zat, die ze er daarna met de botte kant van haar mes afschraapte. Vader zat nu vast op een melkkrukje naast een koe om de biest af te nemen, wolkjes boven de dampende rug. Adem en sigarettenrook. Het viel me op dat er geen diepvrieszakjes naast zijn bord lagen, zijn voeten waren waarschijnlijk te groot, vooral zijn linker, die wat misvormd was door een ongeluk met een maaidorser toen hij een jaar of twintig was. Naast moeder op tafel lag het zilveren kaasboortje waarmee ze de kazen die ze in de ochtend maakte beoordeelde op smaak. Voordat ze er een aansneed, stak ze eerst het kaasboortje in het midden door het kunststoflaagje heen, draaide twee rondjes en trok het dan langzaam terug. En zoals ze het witte brood tijdens het avondmaal in de kerk at, zo bedachtzaam en vroom at ze ook van een stuk komijn, traag en starend. Obbe had een keer gegruip dat Jezus’ lichaam ook van kaas was en dat we er daarom maar twee sneeën brood per dag mee mochten beleggen, anders zou Hij te gauw opraken.

Nadat moeder het ochtendgebed had opgezegd en God had bedankt ‘voor nooddrift en voor overvloed; waar menig mens eet brood der smarte, Hebt Gij ons mild en wel gevoed’, schoof Matthies zijn stoel naar achteren, hing de zwarte noren om zijn nek en stopte de kerstkaarten in zijn jaszak die hij van moeder in de bus moest doen bij een paar kennissen. Matthies ging al eerder naar het meer, hij deed met een paar van zijn vrienden mee aan de poldertoer. Het was een route van dertig kilometer en de winnaar kreeg een

broodje uierboord met mosterd en een gouden medaille met het jaartal 2000 erop. Het liefst had ik ook een diepvrieszakje over zijn hoofd gedaan, zodat hij lang warm zou blijven, de knispersluiting rondom zijn nek dichtgedrukt. Even woude hij door mijn haar, ik streek het gauw weer plat, veegde een paar kruimels van mijn pyjamajas. Matthies droeg zijn scheiding altijd in het midden, met gel in de voorste lokken, het waren net twee boterkrullen op een schoteltje, die maakte moeder altijd rond de kerstdagen, boter uit een kuipje vond ze niet feestelijk, dat was voor gewone dagen. En de geboorte van Jezus was geen gewone dag. Zelfs niet als het ieder jaar weer opnieuw gebeurde, zoals hij ieder jaar ook weer stierf voor onze zonden, wat ik vreemd vond en waarover ik vaak dacht: die arme man is toch allang dood, ze zijn het vast vergeten. Laat ik er maar niets van zeggen, anders zijn er geen musketkransjes en dan vertelt niemand meer het kerstverhaal met de drie koningen en de ster in het Oosten.

Matthies liep naar de hal om voor de spiegel zijn lokken te controleren. Al zouden ze toch van de vrieskou knoert-hard worden en plat op zijn voorhoofd liggen.

‘Mag ik met je mee?’ vroeg ik. Vader had mijn Friese doorlopers van de vliering gehaald en de bruinleren linten om mijn schoenen gebonden. Ik liep al een paar dagen op schaatsen door de boerderij, handen op mijn rug en beschermers om de ijzers zodat er niet te veel strepen in de vloerbedekking kwamen, want dan hoefde moeder niet met het platte mondstuk van de stofzuiger mijn verlangen naar de toer uit de vloer te halen. Mijn kuiten waren hard. Ik had nu wel genoeg geoefend om zonder klapstoel het ijs op te kunnen.

‘Nee, dat kan niet,’ zei hij. En toen zachter, zodat alleen ik het kon horen: ‘Omdat we naar de overkant gaan.’

‘Ik wil ook naar de overkant,’ fluisterde ik.

‘Als je groter bent, neem ik je mee.’ Hij zette zijn wollen muts op en glimlachte, ik zag zijn slotjesbeugel met blauwe elastiekjes in zigzagpatroon.

‘Ik ben voor de schemering thuis,’ riep hij naar moeder. In de deuropening draaide hij zich nog eenmaal om en zwaaide naar me, de scène die ik later in mijn hoofd steeds zou afspelen, tot zijn arm niet meer omhoogging en ik begon te twijfelen of we überhaupt wel afscheid hadden genomen.

2

We hadden alleen Nederland 1, 2 en 3. Volgens vader was daar geen bloot op te zien, hij sprak het woord ‘bloot’ uit alsof hij zonet een azijnvliegje in zijn mond had gekregen, er kwam wat spuug mee. Bij het woord moest ik vooral denken aan de aardappels die moeder iedere avond uit hun jasjes schilde en zo in het water van de pan plopte, aan de plonsgeluidjes. Ik kon me voorstellen dat als je te lang aan blote mensen dacht, er dan ook net als bij de eigenheimers op den duur uitlopers uit je groeiden die dan met de punt van een mesje uit het zachte vlees verwijderd moesten worden. De groene geweien voerden we aan de kippen, die waren er dol op. Ik lag op mijn buik voor de eikenhouten kast waarin de televisie verstopt zat. Een van de gespen van mijn doorlopers was eronder gerold toen ik ze boos in de hoek van de woonkamer had uitgeschopt. Ik was te klein voor de overkant en te groot om achter de stallen op het gierslootje te schaatsen. Dat kon je trouwens niet eens schaatsen noemen, het was meer een soort schuifelen, zoals de ganzen dat deden die daar neerstreken op zoek naar iets eetbaars, en bij iedere kras in het ijs kwam er gierlucht vrij, werd het ijzer van je schaatsen lichtbruin. Het moest er achterlijk uitzien, wij die als een paar domme gansjes daar op het slootje stonden, onze ingepakte lijven waggelend van de ene graskant naar de andere graskant, in plaats van de poldertoer te

schaatsen op het grote meer, waar iedereen in het dorp naartoe was getrokken.

‘We kunnen niet bij Matthies gaan kijken,’ had vader gezegd, ‘er is er een aan de kalverdiarree.’

‘Maar jullie hadden het beloofd,’ riep ik. Ik had zelfs mijn voeten al in de diepvrieszakjes zitten.

‘Dit is een uitzondering,’ zei vader, en had de zwarte barret op zijn hoofd tot over zijn wenkbrauwen getrokken. Ik had een paar keer geknikt. Tegen uitzonderingen waren we niet opgewassen, niemand kon sowieso op tegen de koeien, die werden altijd voorgetrokken, zelfs als ze niet om aandacht vroegen, als ze volgepropt met hun dikke, logge lijven in de ligboxen lagen, kregen ze het nog voor elkaar om de uitzondering te zijn. Makkend had ik mijn armen over elkaar geslagen. Al het oefenen op de Friese doorlopers was voor niets geweest, mijn kuitten waren nog harder dan die van de porseleinen Jezus die in de hal stond en even groot was als vader. Ik had de diepvrieszakjes expres in het vuilnisvat gegooid, ze ver in de koffieprut en broodkorsten geduwd zodat moeder ze niet net als de servetten kon hergebruiken.

Onder de kast was het stoffig. Ik kwam een haarspeldje tegen, een uitgedroogde rozijn, een legosteentje. Moeder deed de deurtjes van de kast dicht wanneer familieleden of ouderlingen op huisbezoek kwamen; zij mochten niet zien dat wij ons in de avond af lieten leiden van Gods pad – zo keek moeder stevast op maandag naar *Lingo*, dan moesten we allemaal doodstil zijn zodat zij de woorden van achter de strijkplank kon raden, we hoorden het strijkijzer bij ieder goed antwoord sissen, stoom steeg op. Het waren meestal woorden die niet in de Bijbel voorkwamen, maar die moeder toch scheen te kennen en die ze blooswoorden noemde, omdat je van sommige rode wangen kreeg. Van Obbe hoorde ik

een keer, toen het scherm op zwart stond, dat de televisie het oog van God was en dat als moeder de deurtjes sloot, ze wilde dat Hij ons niet zag. Dan schaamde ze zich vast voor ons, omdat wij ook weleens blooswoorden riepen zonder dat *Lingo* aanstond en die moeder met een blok groene zeep tussen onze kaken geklemd uit onze monden probeerde te wassen, zoals vetplekken en moddersporen uit onze goede schoolkleren.

Ik tastte met mijn hand de grond af op zoek naar de gesp. Vanaf de plek waar ik lag keek ik de keuken in en zag ineens vaders groene stallaarzen voor de koelkast verschijnen, er kleefden strohalmpjes aan de zijkanten, koeienstront. Hij kwam vast weer een bosje wortelloof uit de groentelade halen, die sneed hij van de wortels af met het hoefmes dat altijd in het borstzakje van zijn overall zat. Al dagen liep hij heen en weer tussen de koelkast en de konijnenschuur. Zelfs de tompouce die over was van Hanna's zevende verjaardag ging mee, waar ik steeds verlekkerd naar had gekeken als ik de koelkast opende. Ik had het niet kunnen weerstaan om stiekem een hoekje met mijn nagel uit het roze glazuur te drukken en in mijn mond te steken, had een gang gemaakt in de room die in de koelkast dik geworden was en als een geel mutsje op mijn vinger bleef staan. Vader zag het niet. 'Wat hij in zijn kop heeft zit hem niet in zijn gat,' zei oma van de zware kant weleens, en daardoor verdacht ik hem ervan dat hij mijn konijn, die ik van buurvrouw Lien had gekregen, vetmestte voor het kerstdiner dat over twee nachtjes slapen zou plaatsvinden in het voorhuis. Hij hield zich anders nooit bezig met de konijnen, hij vond 'kleinvee' meer iets voor op een bord en hield alleen van de dieren die zijn hele blikveld in beslag namen met hun aanwezigheid; mijn konijn vulde nog niet eens de helft. Zo had hij eens gezegd dat nekwervels het meest breekbare deel van een lichaam waren – ik hoor-